

УДК 001.814:1(091):572.9

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2024.56.10>

ПИТАННЯ РІЗНОМАНІТТЯ ЛЮДСТВА В ОСМИСЛЕННІ ПАМФІЛА ЮРКЕВИЧА (ЗА РУКОПИСНИМИ МАТЕРІАЛАМИ)

Людмила Пастушенко

*Національний університет «Києво-Могилянська академія»,
кафедра філософії та релігієзнавства,
вул. Г. Сковороди, 2, 04070, м. Київ, Україна*

У статті вперше в історії досліджень здійснено цілісний змістовний аналіз рукопису «Досконалості і недоліки душевного життя залежно від особливостей тілесної організації» (1867) з архіву Памфіла Юркевича, що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського. Висвітлено джерелознавчі питання атрибуції, авторства тексту. З'ясовано, що у рукописному тексті українським філософом П. Юркевичем здійснено спробу пояснити питання різноманіття людства залежно від встановлених закономірностей взаємодії тілесних і психічних (душевних) сил людського організму. Розкрито характерну особливість розгляду у рукописі питання відмінності людської природи крізь призму панівних для того часу уявлень фізичної антропології і расової теорії. Показано, що попри обраний ракурс дослідження, П. Юркевич у своїй розвідці робить акцент на філософському осмисленні проблематики взаємовідношення тілесного та душевного вимірів людини, що є відображенням основних інтенцій його антропологічних студій. Виокремлено ряд питань у їх послідовному викладі П. Юркевичем у рукописі: встановлення кореляції між існуючим різноманіттям форм тілесності і душевного життя людини та розвитком людської цивілізації; розбудова ієрархії расової відмінності відповідно до ієрархії душевного життя у його залежності від тілесності; окреслення критеріїв сприятливості чи несприятливості певної тілесної розбудови для функціонування різних рівнів душевної системи; виокремлення та детальний аналіз трьох форм співвідношення тілесної і душевної природи людини: гніт (пригнічення), співдія і резонанс, які мислитель витлумачує як певні закономірності, стали наукові закони людського буття, що впливають на культурно-цивілізаційний розвиток людства.

Ключові слова: П. Юркевич, київська духовно-академічна філософія, рукописна спадщина, фізична антропологія, расова теорія, психофізична проблема, тілесність, душевне (психічне) життя.

У жовтні 2024 року виповнилось 150 років з дня смерті київського духовно-академічного філософа Памфіла Юркевича (1826–1874). Завдячуючи широкій дослідницькій роботі за останні тридцять років, ім'я П. Юркевича стало одним із найвідоміших в історії української філософії: маємо багато версій його духовної біографії, численні інтерпретації його філософського спадку, докладний вичерпний аналіз основних напрямів його творчої діяльності тощо. Попри це варто констатувати недостатній рівень вивчення численного рукописного доробку київського філософа. Звісно, певні потужні кроки вже пророблено донині. У розвідках сучасної української дослідниці М. Ткачук виокремлено і актуалізовано питання доцільності вивчення рукописної спадщини П. Юркевича, детально описано змістовне наповнення матеріалів архівного фонду П. Юркевича в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. Вернадського, розпочато публікацію і дослідження рукописного доробку [2]. Також стійкий науковий інтерес до рукописних і архівних документів з фонду Юркевича бачимо у працях сучасних дослідниць С. Кузьміної [1], Н. Григорєвої [5], А. Пилипюк. Перелічені кроки досліджень реалізують те завдання, що було поставлене відомим українським істориком філософії Дмитром Чижевським для майбутніх

науковців: «... він помер всього 47 років, майже забутий, без слухачів, без аудиторії, твори ним залишені в рукопису і досі не видані. І є ділом історії і істориків виправити помилку і несправедливість долі» [2, с. 2]. У рукописному фонді Юркевича залишається чимало матеріалів, доцільних для наукового вивчення, задля представлення більш повної і багатогранної картини творчого доробку П. Юркевича. Зокрема, збережені рукописні тексти відкривають новий, цікавий для істориків філософії матеріал для переосмислення антропологічної спадщини П. Юркевича. Метою нашої розвідки є джерелознавчий та змістовний аналіз розміщеного у фонді Юркевича рукопису «Досконалість і недоліки душевного життя залежно від особливостей тілесної організації» [3], з'ясування місця і значення ідей рукописного тексту в контексті його філософських та психологічних поглядів.

Отже, першочерговим завданням є проведення джерелознавчого аналізу рукопису, прояснення питання атрибуції, датування, авторства. Перед нами окремий цілісний текст, написаний синіми чорнилами на великих продовгуватих аркушах паперу. Без сумніву, автором рукопису є Памфіл Юркевич, і цьому підтвердженням є записане перед текстом олівцем датування тексту (14–19 березня 1867 року) та підзаголовок «Публічні лекції». Дослідниця С. Кузьміна у своїй монографії подає відомості стосовно цього рукопису – перед нами текст доповіді, виголошеної П. Юркевичем в рамках роботи Всеросійської етнографічної виставки 1867 р., де проводились лекції з антропології та етнографії [1, с. 39]. Вірогідно, рукописний текст є збережений попередній запис публічної лекції, проголошеної Юркевичем на виставці, а не підготовлена до друку праця. Свідченням цьому є відсутність у тексті необхідних для друкованої статті посилань, висновків. Можемо припустити про можливість декількох лекцій з цієї теми, про що згадує філософ у цьому рукописі. Про те, що аналізований текст є автограф Юркевича, свідчать також дослівні збіги деяких речень і навіть цілих абзаців рукопису із матеріалами надрукованої незабаром у 1869 р. праці філософа «Курс загальної педагогіки з додатками». Важко зараз сказати, чому текст рукопису не був опублікований автором. Можливо, через те, що деякі ідеї автор використав для обґрунтування своєї педагогічної концепції у зазначеній праці, що на той час було для нього більш важливим, і тому не бажав повторення висловленого у новій публікації.

Основною інтенцією аналізованої розвідки П. Юркевича є розкриття ідеї про різноманітність людської природи, і відповідно, людства, залежно від встановлених закономірностей взаємодії психічних (душевних) і тілесних сил людського організму. Цю ідею київський філософ описує в системі поширених, актуальних на той час уявлень та понять з царини фізичної антропології. Водночас обґрунтування на філософському рівні цієї ідеї здійснюється автором в ракурсі вирішення психофізичної проблематики, однієї із значимих для його творчості та поширеної у другій половині XIX ст. в університетських філософських та психологічних дискусіях. Актуалізована у творчості П. Юркевича проблема взаємодії психічного та фізичного стала відтворенням на філософському рівні християнського вчення про людину, як автономної істоти, що синтезує у нерозривну єдність дві природи – душевну і тілесну. Зокрема, проблематика співвідношення психічного і фізичного вимірів людини стала пріоритетною у дискусії П. Юркевича із представником вульгарного матеріалізму М. Чернишевським стосовно правочинності матеріалістичної версії антропології, що редукує душевні явища до фізичних [4]. Ця ж тематика представлена і у педагогічних працях П. Юркевича, де автор обстоює важливість для концепції виховання розуміння закономірностей взаємодії тілесного та душевного життя дитини. У психологічних розвідках, зокрема, у праці «Психологія і психіатрія» однією із центральних тем постає витлумачення механізму взаємозв'язку психічних і тілесних сил людського організму у його численних аспектах та комбінаціях [5]. І якщо у цій розвідці П. Юркевич намагається відтворити

механіку процесу взаємодії душевної та тілесної діяльності з ракурсу опису душевних сил, тоді у рукописі «Досконалість і недоліки душевного життя...» – з ракурсу опису тілесних сил людського організму.

Варто окреслити обраний київським філософом методологічний підхід до означеної психофізичної проблеми. У психологічних студіях П. Юркевич обстоює ідею органічної психології, що передбачає віднайдення точок доторку психології із фізіологією, зменшення значення філософських доводів і теоретизувань, і пропонує шлях уважного цілеспрямованого спостереження і дослідження психічних виявів [5]. Варто відзначити співвідносність теоретико-методологічних настанов Юркевича у розглядів питання співвідношення тілесного і душевного виявів людського буття із ідеями німецького психолога і філософа Р. Лотце, який також намагається прояснити зв'язок явищ душевного і тілесного життя, відкидаючи спекулятивні і експериментальні шляхи та приймаючи метод рефлексивного спостереження над динамікою психічного життя і виявлення її законів. Водночас потрібно зауважити про певну співвіднесеність поглядів П. Юркевича та Дж. Льюїса на витлумачення питання зв'язку фізіологічних явищ із душевними станами. У праці «Мова фізіологів і психологів» (1862) П. Юркевич обстоює слушність розмежування, надане Льюїсом, щодо предметної сфери фізіології і психології: психологія – наука про душу, фізіологія – наука про життя.

Маємо зазначити, що обраний академічним філософом у розвідці «Досконалість і недоліки душевного життя...» ракурс розкриття теми взаємовідносин між тілесними і душевними явищами в людині є доволі показовим для інтелектуальних віянь тієї доби – часу виокремлення антропології як самостійної науки, що ґрунтувалася на здобуті природознавчі знання, вивчала, переважно в еволюціоністському ключі, природню історію людини, місце людини в системі природи, порівняльну анатомію і морфологію людини, фактори видозміни людського виду, походження і формування homo sapiens тощо. В систему знань фізичної антропології увійшла теорія расознавства, що пояснювали, яким чином із фізичних особливостей людської природи виникає расова відмінність людства. Зазначені інтелектуальні пошуки тодішніх науковців становили ідейне тло зазначеної розвідки П. Юркевича. Автор намагається розкрити власну тезу щодо прямої відповідності між існуючим різноманіттям форм тілесності і душевного життя людини та розвитком людської цивілізації. Таким чином, спростувати усталений в західноєвропейській думці міф про єдність людського роду на підставі ідеї про однаковість людської природи. Свої погляди П. Юркевич розвиває на прикладі демонстрованої ним расової відмінності людства, відповідно до якої різноманіття людських рас обумовлено «різноманіттям форм тілесності і душевного життя» [3, арк. 1]. Юркевич через теорію расової відмінності намагається подолати певний монізм, одномірність у витлумаченні людської природи, показати багатомірність як людської природи, так життєвого світу людини і світу культури у повноті їхніх виявів, осмислюючи людство і історію людської цивілізації, як різнобарвний життєвий організм. Водночас варто зазначити, що погляд Юркевича на людську організацію крізь призму расової теорії відображає поширені на той час ідейні настанови тодішньої доби, відображені, зокрема, у расовій теорії французького інтелектуала Жозефа Артюра де Гобіно, розкритої у його відомій праці «Досвід про нерівність людських рас» (1855). Слідом за Гобіно, Юркевич виокремлює три раси за кольоровою ознакою: чорну, білу, і проміжну, жовту расу [3, арк. 1]. Запропонована Юркевичем типологія людських рас визначається зовнішніми тілесними характеристиками – формою черепа, формою і розташуванням частин обличчя, станом шкіри, видом волосся, розмірами та видом ніг та рук тощо. Київський філософ здійснює порівняльний аналіз характерних особливостей тілесної та душевної організації трьох рас, проводячи основну думку про пряму залежність якості душевного життя від тілесних

здатків [3, арк. 1 зв.–2], таким чином розбудовує ієрархію расової відмінності відповідно до ієрархії душевного життя у його залежності від тілесності. Будучи сином тодішньої європоцентричної доби, слідом за Гобіно, Юркевич обстоює вищий рівень душевного життя білої раси, «європейців», що відображено у таких здобутках їхньої культурно-цивілізаційній історії, як виникнення усіх панівних релігій та державності, створення науки і мистецтва. Отже, подібно до Гобіно, Юркевич обумовлює расовою відмінністю різноманіття історичних доль різних культур, водночас акцентуючи на підоснові цього різноманіття, що міститься у факторі взаємодії тілесного і душевного життя у різних рас. Зокрема, душевне життя чорної раси базується на «природі» і повністю залежне від тілесності, білої раси – на розумі і волі, що протиставлені пануванню тілесності. Відмінністю у складі душевного життя цих двох рас є превалюванні у першій чуттєвих пристрастей, обумовлених тілесними збудниками, що впливає на формування особливого релігійного почуття (превалювання релігії страху), і громадянського життя. Душевна діяльність жовтої раси, на думку П. Юркевича, синтезує надбання двох протилежних рас і базована на звичці; їй притаманна схильність до наполегливої праці, науки та мистецтва, однак не вистачає проявів вищих духовних поривань і релігійного почуття [3, арк. 2]. Київський філософ надає приклад обумовленості культурної історії народів жовтої раси її тілесними особливостями. Зокрема, притаманна цій расі гіпертрофія середньої частини обличчя спричинила певну зорову досконалість, зокрема, у монголів, які вважаються винахідниками найкращих фарб. Водночас тілесна дисгармонія між органами зору, слуху і голосу, «розкиданість» частин обличчя – ці тілесні ознаки, на думку П. Юркевича, визначають певні суперечності у здібностях цієї раси: витончена здатність вирізняти фарби і повна нездатність використовувати їх у витончених формах (на противагу мистецьким здібностям стародавніх греків), висока повага до каліографії, водночас відсутність граматичних форм у мові тощо [3, арк. 2зв.].

Констатуючи неможливість вивчення справжніх причин расової відмінності, що відображає різні вектори впливу тілесності на специфіку, характер перебігу душевних процесів, Юркевич все ж таки впевнений у необхідності наукового вивчення цього процесу, що передбачає виявлення певних закономірностей, «постійних засад» взаємовпливу тілесного і душевних складових людського буття, проглядаючи за зовнішнім внутрішнє, розгадуючи «по знакам означуване», витлумачуючи співвідношення між характером і зовнішністю людини, тим самим схоплюючи єство людського життєвого світу [3, арк. 2зв.–3].

Розпочинаючи доповідь викладом поширеної на той час в академічній спільноті засад расової теорії, Юркевич в основній частині доповіді зосереджується більше на проблематиці співвідношення тілесної та душевної діяльності в людини. Київський філософ порушує питання щодо витлумачення критеріїв «сприятливості чи несприятливості» певної тілесної розбудови для «здорового душевного життя» [3, арк. 3зв.]. Складність питання, зазначає філософ, полягає у незнанні власної тілесності, відсутності правильного розуміння потреб тіла і його придатності для наших цілей. Юркевич виокремлює три форми співвідношення тілесної і душевної природи людини: гніт (пригнічення), співдія і резонанс [3, арк. 3зв.]¹. У розвідці київський філософ описує зазначені форми як певні закономірності, сталі наукові закони витлумачення як людського буття, так і культурно-цивілізаційного розвитку людства.

Гніт тіла на душу відбувається за допомогою породжуваних тілом відчуттів, звідси, досконалість душевного життя залежна від тілесних станів. Юркевич вбачає

¹ Варто зазначити, що ці форми взаємодії П. Юркевичем були витлумачені у згадуваній праці П. Юркевича «Курс загальної педагогіки з додатками» (розділ під назвою: «Педагогічне піклування про тіло вихованця»)

певну співвідносність у швидкості обміну речовин у тілі чи швидкістю крові із перебігом душевного життя. У ракурсі витлумачення дії цієї форми в культурній історії мислитель виокремлює три умови, що детермінують хід життя народів і племен. Перше: певні обмеження на розквіт душевного життя накладає та обставина, коли найнижчі відчуття, пов'язані із системою травлення, втручаються у царину зорових і слухових відчуттів, що є наслідком недостатньої ізольованості різних систем людського тіла. Залежність відчуттів від травної системи призводить до відсутності незацікавленого сприйняття предметів, що є важливим для розвитку пізнавальної здатності людини. Таким чином, показує Юркевич, душевне життя як особистості, так і цілих народів приймає грубий матеріальний напрям, стійкий у своєму історичному перебігу. Превалювання цього напрямку філософ спостерігає у душевному житті народів, що мешкають у суворих природних умовах на Північному і Південному полюсах. По друге: у народів, які знаходяться у найбільш сприятливих для життя природних умовах, і споживають різноманітну їжу за власним смаком, розвивається занадто гіпертрофоване індивідуальне «почуття життя», що є також несприятливою обставиною для розбудови організованого суспільства, в якому пріоритетним є плекання почуття загальності. Через це Юркевич вважає північні регіони, обділені природним багатством, найбільш сприятливими ареалами для утворення громадського життя. По-третє: важливим для плекання життєвої енергії і життєдіяльності є загальний стан «життєвідчуття», і його характер (темний чи світлий) впливає на культурно-цивілізаційний розвиток народів. «Життєвідчуття» мислиться філософом у фізіологічному ракурсі, залежним від превалювання певного виду крові (артеріальної чи венозної). Юркевич віднаходить підтвердження власних поглядів в історії. Так, він вбачає однією із суттєвих причин дива давньогрецької культури з її «світлими початками» у превалюванні «живої діяльної» артеріальної крові у греків. Деякі елементи давньогрецької культури були привнесені із стародавнього Єгипту, з притаманним йому «похмурих життєвідчуттям» [3, арк. 4–5]. У цих описах можна уледіти дотичність міркувань Юркевича із поглядом Ніцше про єднання аполлонічного та діонісійського начал в давньогрецькій культурі. Намагаючи виявити фізіологічне підґрунтя розвитку певних народів чи цивілізацій, Юркевич пов'язує напрям життєдіяльності певного народу із превалюванням артеріального чи венозного типу крові. Європа, яка успадкувала цивілізаційних здобуток стародавніх греків, у північній та середній частині наслідує світлий тип життєдіяльності, з властивою їй активною і дієвою позицією.

Обстоюючи думку про те, що релігія є найглибшою основою життєдіяльності народів, Юркевич, відповідно до описаної теорії, намагається з'ясувати закономірності різноманіття релігій у світі. На думку філософа, однією із найсуттєвіших причин формування, здебільшого несвідомого, у одних народів релігії страху, в других – релігії задоволення, у третіх – релігії «подвигу хреста» є загальний устрій життєвих почуттів, обумовлених враженнями тіла на душу [3, арк. 5зв.–6].

Відношення тілесності до душевного життя крізь призму співдії П. Юркевич окреслює, з одного боку, як процес передання душі через тілесні подразнення уявлення про речі, з іншого – як процес підлеглості тілесних рухів нашим намірам і бажанням. На думку мислителя, ці різноманітні форми кооперації можна охарактеризувати відповідно до розбудови та різнопланової діяльності головного мозку та органів чуттів. Юркевич стверджує про пріоритетне значення головного мозку для всієї «економії тілесно-душевного життя», демонструючи на прикладі експериментальних спостережень, яким чином верхня частина головного мозку відповідала за сфери смислотворчості, об'єктивування і опредмечення реальності та часово-просторову орієнтацію [3, арк. 6–6зв.]. Розвиток великого мозку, показує Юркевич, прямо пропорційний розвитку розумових здібностей, становленню безпристрасного,

предметного, об'єктивного знання, вільного від обмежених органічних відчуттів. Водночас київський філософ називає мозок ізолятором, що роз'єднує систему травлення від системи пізнання, і робота цього ізолятора-мозку не має бути утруднена певними тривогами та інстинктами тваринного життя. Характеризуючи мозкову діяльність людини, мислитель заперечує здатність тварин, на відміну від людей, у повноцінному мисленні внаслідок «сильних органічних потрясінь, що вони переживають при першій спробі помислити» [3, арк. 7]. Таким чином, допомога головного мозку душевній роботі полягає в ізоляції розумової діяльності від органічного життя, надання цій діяльності характеру легкості і приємності, все більшої досконалості, через що розумова діяльність є «якістю духу».

Негативні наслідки впливу тілесності на людську розумову активність Юркевич аналізує і через виокремлення сфери п'яти органів чуття. Відповідно до ступеню досконалості переднього мозку, ці чуття можуть бути або підлеглими системі травлення, або слугувати розумовій сфері, кажучи словами Юркевича, стати «слугами шлунку» або «слугами розуму» [3, арк. 7зв.]. Мислитель проблематизує усталений в філософській думці погляд про однаковий розвиток системи чуттів у людини, стверджуючи про природню зумовленість здібностей як окремої людини, так і цілих народів до розумової діяльності або, навпаки, до «збудників» рослинного життя. Як приклад, Юркевич віднаходить відмінність у функціонуванні психічного життя між європейцями та мешканцями півдня: першим більшою мірою притаманна розсудливість, кмітливість, здатність до аналізу, об'єктивність, абстрактність та незацікавленість у способі пізнання речей. Ці риси обумовлені особливостями тілесної розбудови їхніх органів чуттів, що характеризуються меншим задіянням до «життєвої системи», системи рослинного, органічного життя. Більшу природжену схильність до абстрактного мислення у європейців П. Юркевич пояснює властивою ним здатністю бути незалежними від зовнішніх відчуттів, і виробленню цієї здатності, переконує мислитель, сприяли суворі кліматичні природні умови, при яких дія на людське сприйняття з боку природи позначена «простими і відстороненими ознаками». На відміну від північних народів, у народів півдня вплив природи на формування системи почуттів інший: через багатоманітність барв, звуків природа хаотично та безмежно, цілковито охоплює наше сприйняття, наслідком чого відбувається «межове змішання образів, коли квіти уявляються співаючими і звуки кольоровими» [3, арк. 8зв.]. На думку П. Юркевича, таке змішання, перетікання функцій органів чуттів перешкоджає закону пізнавальної діяльності, відповідно до якого зовнішній світ даний як такий для пізнання в ракурсі судження, що розрізняє, порівнює, протиставляє. Наступною умовою для розвитку вищих розумових здатностей душевного життя, на думку П. Юркевича, є закон діяльності мислення у послідовному порядку. Формоутворенням цього закону є закон схожості, згідно з яким один предмет викликає у пам'яті інший, схожий з ним предмет, що спричиняє появу судження про схожість і відмінність речей, і це є сприятливим для розвитку розумової активності. Отже, висновує київський філософ на основі розгляду закономірностей розвитку розумової діяльності, «шлях від механічної гри образів до розуму для європейця є коротшим» [3, арк. 9], аніж для інших народів.

На думку київського мислителя, не зважаючи на однорідну якість душевного життя людини, за кількістю і напрямом це життя являє собою неоглядне різноманіття [3, арк. 9зв.]. Причину такого різноманіття Юркевич углядає у відношенні тілесної природи до душевної, і підтверджує своє переконання через демонстрацію відмінності трьох рас з огляду на закономірності тілесної організації (неоднакове співвідношення між системами травлення і системами розуму, розвиток почуття індивідуальності та загальності, відношення артеріальної та венозної крові, розвиток головного мозку).

Окреслюючи співдію тіла та психіки людини, П. Юркевич розглядає питання ролі органів руху людини для розвитку її душевного життя. На відміну від інших створінь, на думку професора, людина в своєму розвитку має пройти довгий шлях для оволодіння органами руху. Якраз ця обставина і є сприятливою для становлення особистості. По-перше, під час зазначеного розвитку думка людини зосереджується на її рухах таким чином, що ці рухи, дії людини стають відображенням її думки. По-друге, людська воля не є первинною стосовно розуму в процесі його формування, і відтак закладання основ «ідеальної людини» чи людського духу, здійснення прагматичних дій, досягнення корисних результатів відбувається вже за сприянням сформованої розумової діяльності. По-третє, варто наголосити на величезній ролі матері у процесі формування людини, яка не лише відповідальна за харчування дитини, але також відіграє суттєву роль у встановленні дитини у коло сутнісних зв'язків світу. Мати, зазначає П. Юркевич, стає справжнім поведирем людської освіти, «слугує посередником між новою людиною і старим світом, вона то наближує до свого дитини речі, то віддаляє їх від неї, то замінює одні речі іншими» [3, арк. 10зв.]. Отже, за допомогою здійсненої материнської речової маніпуляції, керуванню, представлення свідомості дитини нових речей, дитина починає дивитися «на речі розвиненим поглядом своєї матері: у ньому вже накреслено загальний дух, загальна людяність, яка сповідується у його сім'ї, особливо у думках і діях матері» [3, арк. 10зв.].

Описуючи процес формування людської особистості, Юркевич зазначає, що процес оволодіння, набуття людиною освіти є довготривалим і нерівнозначним для різних народів процесом. Первинну сходинку цього складного процесу складає пізнання людиною своєї тілесності. П. Юркевич вбачає це тілесне самопізнання важливим аспектом формування багатоманітності народів і визначення їхніх історичних шляхів. Критерієм різноманітності людства стає поставлений народом акцент на певній частині тіла, що виявляє його сутність. У пізнанні преференції народу суттєво зараджує філологія, оскільки саме «словом у різних народів позначається певна сторона тіла у її зв'язку із духом» [3, арк. 11], тобто через слово здійснюється поєднання духу із тілесністю. Мислитель ілюструє свою тезу прикладами з слововжитку поняття «людини» у різних народів. Наприклад, у стародавніх індійців словом «людина» позначалось істота споглядальна, недіяльна, схильна до містицизму, що відображає характерні особливості менталітету цього, кажучи словами Юркевича, «даровитого племені». Стародавні греки у назву людини вкладали значення істоти, що має свіже, випромінююче обличчя. І увесь напрям грецької цивілізації в її різноманітних проявах (мистецтво, наука, релігія, життя) були реалізацією цієї інтуїції. Римляни поняттю людини надавали значення істоти, що опирається на тверде підґрунтя – і тому «сила мускулів, органи руху, а не споглядання стають виразниками духу», і саме в цьому цивілізаційному напрямі розвиває себе римський дух. У слов'ян назва «людина» слугує вказівкою на істоту, наділену здатністю до слова, що на думку Юркевича, є «серединою між ідеалізмом індійців і реалізмом римлян» [3, арк. 11зв.]. Не маючи переконливих доказів цього припущення, Юркевич покладається свої сподівання на майбутні прояви вказаної специфіки слов'ян. Наводячи певні аналогії із змістовним наповненням слова «людини» у різних народів, Юркевич висновує, що історичний розвиток певного народу обумовлений зв'язком душевної сторони із тілесною, та визначається своїм характером відповідно до тієї частини тіла, що мала безпосередній вплив на душевні якості народу, а отже «цивілізація є тим, якого смак, колір і розмір залежить від властивостей того народного дерева, на котрому вона виростає» [3, арк. 11зв.].

В ракурсі з'ясування питання впливу органів руху на психічне життя людини П. Юркевич визначає різну здатність і досконалість довільних і мимовільних рухів

у людей. З огляду на відмінність тілесної організації у різних народів, органи довільного руху мають різний зв'язок із органами травлення. При надмірному впливові травневої системи довільні рухи можуть повертатись до стадії дитинства з його мимовільними рухами. Це призводить до погіршення якості душевного життя певного народу, його культурно-цивілізаційної нездатності, неспроможності власної суб'єктності у майбутньому, відсутності потягу до загального законодавства і права, уособлені в державності [3, арк. 12–12зв.].

При розгляді впливу органів руху на психічне життя П. Юркевич порушує питання значення голосового апарату для вироблення словесного мовлення. Окреслюючи дію антагонізму «мови жестів» і «мови слів» в культурному житті народів, він наводить для прикладу цього протиставлення китайців і слов'ян: перші активно вживають мову жестів і мін (міміка, рух очей, характерна гра обличчя), другі внаслідок іншої тілесної організації не можуть пояснити і зрозуміти свою мову за допомогою мови жестів і тому ясність, визначеність, точність вираження надають словесній мові [3, арк. 13–13зв.]. П. Юркевич обстоює важливість саме розвитку словесного вираження думки як найбільш сприятливої умови прогресу, вбачаючи у цій здатності основу цивілізаційного розвитку: «чим легше мова здатна виражати нові думки в нових словах, тим охочіше ми вирішуємо обробляти ці думки» [3, арк. 14].

П. Юркевич з'ясовує характерні особливості третьої форми взаємодії тіла і душі як окремої особистості, так і цілих народів, а саме форми *резонансу* – тіло як відображення або резонанс, образ, символічний вираз душі, знак її душевних станів. Наводячи приклади тілесного відображення душевних порухів в людській поведінці, Юркевич зауважує, що саме завдяки цій тілесній функції відображення органи руху спільно діють із духовними хвилюваннями. Водночас ця функція уможлиблює здатність людини до естетичних почуттів, оскільки поняття прекрасного у людини формується завдяки резонансній тілесній діяльності: «тільки завдячуючи цим послугам тіла ми здобуваємо здатність споглядати ідею і внутрішню життєвість у формах видимих, чуттєвих» [3, арк. 14зв.]. Таким чином, відношення резонансу тіла і душі людина переносить на своє сприйняття зовнішніх речей, проглядаючи в чуттєвих формах їх внутрішню сутність. Жести, рухи, пози тіла, слова, тони мовлення є різними чуттєвими формами, що відображають думки і тривоги душі, зовнішні явища, що втілюють ідею. Зображені Юркевичем факти резонансної діяльності доводять природжене людині почуття прекрасного і власне людську здатність насолоджуватися художніми витворами [3, арк. 14зв.–15]. Прикладаючи поняття резонансу до пояснення особливостей культурної різноманітності народів, П. Юркевич пояснює відмінність напрямів і форм естетичної освіти у різних народів, що залежить від двох причин: перша – які зовнішні образи вражають ці народи, друга – які душевні хвилювання першочергово відображаються на тілесності (наприклад, витончена моральність, чи сила волі, чи задушевність).

У ракурсі розгляду питання резонансу, П. Юркевич порушує проблему значення «фізіономії» в поведінці людини [3, арк. 15зв.–18]. Фізіономія, або вираз обличчя, як і людське вбрання, виходять із тієї ж людської резонансної здатності тіла відображати духовні стани, ставати «дзеркалом душі». Досить цікавими видаються роздуми П. Юркевича стосовно характерних особливостей вдачі певних народів, проявленої у їх здатності обирати різні кольори для вбрання. Закономірність вибору певним народом кольорів одягу зумовлене, з одного боку, ступенем розвитку їхнього естетичного смаку, з іншого боку, тим життєвим почуттям, що переважає у ньому. Українське коріння мислителя відображено у його роздумах стосовно преравення для козаків червоного і синього кольорів: як знаку здоров'я і свіжої крові, водночас наявної присутності гніву [3, арк. 17].

Зазначаючи ту загальновідому істину, що жести і міміка людини – універсальна мова людства, Юркевич застерігає від абсолютизації принципу відповідності фізіономії та вбрання людини із її душевними якостями, водночас наводить і численні приклади з історії культури людства на користь суджень про характер людини відповідно до її фізіономії (наприклад, характеристику людських якостей І. Христа, що співвіднесені із його рисами обличчя, надану в посланнях римських консулів до Сенату) [3, арк. 18].

Отже, здійснений у статті джерелознавчий і змістовний аналіз рукописного тексту П. Юркевича «Досконалості і недоліки душевного життя залежно від особливостей тілесної організації» дозволяє оприятити перед дослідниками досі не вивчений аспект антропологічних студій П. Юркевича – його розвідки із фізичної антропології та расової теорії. Маємо зазначити, що ці студії, з одного боку, відображають панівні наукові тенденції в академічному середовищі часів, водночас демонструють нові аспекти зацікавлень українського філософа, доповнюючи та продовжуючи пріоритетні напрями філософських, антропологічних та психологічних розвідок П. Юркевича. Також варто відзначити характерну особливість аналізованого рукопису – попри анонсований автором ракурс розгляду проблематики расової різноманітності людства, П. Юркевич робить головний акцент на філософському осмисленні закономірностей взаємодії тілесної і душевної вимірів людського буття.

Список використаної літератури

1. Кузьміна С. Л. Філософсько-педагогічна концепція П. Д. Юркевича. Київ : ПАРАПАН, 2002. 162 с.
2. Памфіл Юркевич. З рукописної спадщини / упор., перекл. М. Ткачук. Київ : Вид. дім «KM Academia», Унів. вид-во «Пульсари», 1999. 322 с.
3. Юркевич П. Д. [Досконалості і недоліки душевного життя залежно від особливостей тілесної організації]. *Інститут рукопису Національної бібліотеки України*. ДА 355 Л (Муз. 818Г). №7. 18 арк.
4. Юркевич П. Д. З науки про людський дух. *П. Д. Юркевич. Вибране*. Київ : «Абрис», 1993. С. 115–221.
5. Юркевич П. Д. Психологія та психіатрія. *Київські обрії: історико-філософські нариси* / за ред. В. Горського, М. Ткачук. Київ : Стило. 1997. С. 282–313.

THE QUESTION OF THE DIVERSITY OF HUMANITY IN COMPREHENSION PAMFIL YURKEVYCH (BASED ON MANUSCRIPT MATERIALS)

Liudmyla Pastushenko

*Department of Philosophy and Religious Studies,
National University of Kyiv Mohyla Academy
Skovoroda str., 2, 04070, Kyiv, Ukraine*

The article is the first in the research history to provide a comprehensive substantive analysis of the manuscript “Perfection and defects of the spiritual life depending on the peculiarities of the bodily organization” (1867) from the archive of Pamfil Yurkevych, which is stored in the Institute of Manuscripts of the Vernadsky National Library of Ukraine. The source issues of attribution and authorship of the text are clarified. The main idea of the manuscript text is highlighted, which consists in the attempt of the Kyivan philosopher to establish the diversity of human nature, and, accordingly, humanity, depending on the established patterns of interaction of bodily and mental (soul) forces of the human body. The author reveals the characteristic feature of considering this idea through the prism of the prevailing ideas of physical

anthropology and racial theory at that time. It is shown that despite the chosen research perspective, P. Yurkevych in his research emphasizes the philosophical understanding of the problem of the relationship between the bodily and mental dimensions of man, which is a reflection of his anthropological studies. Several issues are highlighted in their sequential presentation by P. Yurkevych in the manuscript: establishing a correspondence between the existing diversity of forms of corporeality and human psychic life and the development of human civilization; building a hierarchy of racial difference in accordance with the hierarchy of psychic life in its dependence on corporeality; outlining the criteria of favorability or unfavorability of a certain corporeal development for the functioning of different levels of the mental system; identifying and analyzing in detail three forms of correlation between the corporeal and psychic life of man: oppression, cooperation, and resonance, which the thinker interprets as certain regularities, stable scientific laws of interpretation of both human existence and cultural and civilizational development of mankind.

Key words: P. Yurkevych, Kyiv spiritual and academic philosophy, manuscript heritage, physical anthropology, racial theory, psychophysical problem, corporeality, psychic life.